

Moviment urbà, premsa local i canvi en la percepció del paisatge a Santa Coloma de Gramenet*

Antoni Durà i Guimerà**

Résumé / Abstract / Resumen / Resum

Santa Coloma de Gramenet est un exemple de la croissance suburbaine de la région métropolitaine de Barcelone dans la deuxième moitié de notre siècle. L'accumulation de déficits dus à la manque de planification et à la spéculation immobilière sont à l'origine d'un puissant mouvement populaire qui a amené à un redressement de la ville. Une publication locale –la revue *Gramà*– a été le porte-parole de ce mouvement. Cet article tient compte en même temps des approches théoriques de la géographie humaniste mais aussi de celles de la géographie critique et propose une analyse de la vision des espaces quotidiens des habitants de Santa Coloma d'après la revue *Gramà* et de son influence sur la prise d'identité d'une banlieue.

* * *

Santa Coloma de Gramenet represents an example of suburban growth in the Barcelona area during the second half of the 20th century. The accumulation of social deficits due to lack of planning and real state speculation prompted a strong neighborhood movement that initiated the recovery of the city. A local publication –the journal *Gramà*– became the spokesman of this movement. This article, attempting to combine the theoretical elements of Humanistic and Critical Geography, analyzes the perception of day-to-day spaces by the citizens of Santa Coloma de Gramenet from the *Gramà* pages, and

* L'article és part de la Memòria de Recerca *Santa Coloma de Gramenet: evolució de la ciutat i percepció dels canvis del paisatge (1969-1989)*, presentada l'any 1989 en la Universitat Autònoma de Barcelona.

** Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, 08193 Bellaterra.

the influence of the journal in the identity-building process of a suburban urban area.

* * *

Santa Coloma de Gramenet es un ejemplo del crecimiento suburbial del área urbana de Barcelona en la segunda mitad del actual siglo. La acumulación de déficits por la falta de planificación y la especulación inmobiliaria originaron un fuerte movimiento vecinal, que inició la recuperación de la ciudad. Una publicación local –la revista *Gramas*– fue el portavoz de este movimiento. Este artículo, intentando combinar los presupuestos teóricos de la Geografía Humanística y del enfoque crítico, analiza la visión de los espacios cotidianos de los ciudadanos de Santa Coloma desde *Gramas*, y su influencia en la toma de identidad de un área urbana suburbial.

* * *

Santa Coloma de Gramenet és un exemple del creixement suburbial de l'àrea urbana de Barcelona en la segona meitat de l'actual segle. L'acumulació de déficits per la manca de planificació i l'especulació immobiliària van originar un fort moviment veïnal, que va iniciar la recuperació de la ciutat. Una publicació local –la revista *Gramas*– va ser portaveu d'aquest moviment. L'article, tot intentant combinar els pressupostos teòrics de la Geografia Humanística i de l'enfocament crític, analitza la visió dels espais quotidians dels ciutadans de Santa Coloma des de *Gramas*, i la seva influència en la presa d'identitat d'una àrea urbana suburbial.

Santa Coloma de Gramenet és una població de l'àrea urbana de Barcelona esdevinguda ciutat-dormitori després d'un espectacular creixement en el tercer quart del present segle. En aquest procés es van acumular una infinitat de déficits urbanístics, a causa dels quals s'havia degradat greument la qualitat de vida dels ciutadans. L'entorn dificultava en gran manera una estructuració social, i més quan una majoria de la població havia immigrat recentment. L'immens suburbi sense identitat que s'anà formant en aquells anys contribuïa al desarrelament de nouvinguts i a l'aïllament dels qui havien conegut el bell nucli rural que havia estat uns anys abans. Durant la dècada dels setanta es formà un sòlid moviment urbà, que es va enfrontar al procés especulatiu que propiciava la degradació de la ciutat, i que arribà a presentar un pla alternatiu per resoldre els greus problemes de Santa Coloma. El moviment ciutadà, lli-

gat al més ampli corrent d'oposició política i al posterior procés de transició de l'Estat espanyol, donà pas a un ajuntament democràtic, que va assumir el citat Pla en el seu programa de govern. Durant els anys vuitanta, la ciutat ha viscut importants canvis que l'han tornada més habitable, malgrat que molts dels problemes heretats encara perduren. Però el valor de la tasca d'aquell moviment no es limita als nombrosos èxits en la recuperació de l'espai urbà, sinó que als seus dirigents també se'ls pot atribuir el mèrit d'endegar un procés de reflexió –vinculat a uns propòsits polítics de canvi– que canviaria la percepció col·lectiva dels colomencs sobre la seva ciutat i que va contribuir així a una transformació més profunda de Santa Coloma. S'anà formant una nova consciència ciutadana sobre les possibilitats de la localitat, i ha brotat un sentit de pertinença enmig del conglomerat metropolità que ha donat pas també a una estructura social més consistent. L'objecte d'aquest article és precisament posar de relleu els grans trets d'aquest procés de reflexió. Més en concret, l'objecte d'estudi ha estat la revista local *Gramma*, que durant un llarg període fou portaveu d'aquest moviment, i a través de la qual es va dur a terme un intens treball de divulgació d'una determinada manera d'entendre la ciutat.

El mètode de treball, doncs, ha estat essencialment qualitatiu, i es proposen la font i l'enfocament de la recerca com a eines innovadores que contribueixen a un millor coneixement de l'evolució de les nostres ciutats. Per dur a terme aquesta anàlisi s'han utilitzat conceptes i mètodes provinents sobretot de la Geografia Humanística. L'interès d'aquest corrent teòric, desenvolupat des dels anys 60, especialment en el món anglosaxó, rau en el seu tractament de l'espai com a entorn que condiona –com un conjunt de llocs concrets– l'existència i l'activitat dels individus. Els llocs («places» en l'original anglès) cobren significats, valors, són percebuts distintament en la seva relació quotidiana amb les persones, i configuren així el seu espai viscut (Relph, 1976, Tuan, 1976). En aquest sentit, la Geografia Humanística s'ha interessat vivament per la ciutat com a hàbitat de la majoria de la població, i ha posat especial atenció en els problemes de desarrelament i marginació que es produeixen amb la transformació de les societats industrials. Així, si la riquesa de lligams significatius entre l'home i el seu espai quotidià porta a l'aparició d'un «sentit del lloc» (Relph, 1976) i a la creació d'uns valors que propicien l'arrelament –«topophilia» segons Tuan (1976)–, el tractament dels llocs com a mercaderia en les ciutats capitalistes (Relph, 1987) comporta la destrucció dels citats lligams, i s'estableix una falta de sentit del lloc («placelessness») i un rebuig cap a un entorn neutre o bé hostil («topophobia»).

Tanmateix, en aquesta anàlisi hi ha un interès per enllaçar els conceptes usats per la Geografia Humanística amb un enfocament més crític, que plante-

ja l'evolució de la ciutat com a resultat del conflicte entre els diferents agents urbans i els respectius interessos en la política urbana, amb especial incidència en la propietat del sòl. En aquesta línia, es troben altres anàlisis sobre Santa Coloma (Olivé, 1973) que partien dels esquemes estructuralistes de Castells sobre la ciutat com a espai de producció, intercanvi i consum (Castells, 1972). Es tracta ara de complementar aquells estudis des d'una nova perspectiva. Santa Coloma s'interpreta com l'espai viscut, l'entorn quotidià dels seus habitants, a partir del qual aquests estableixen les seves percepcions i valoracions del paisatge. Des d'aquest punt de vista, l'entorn dels colomencs dels anys seixanta i setanta era especialment dur, buit de significats afectius, de lligams històrics, de punts de referència, sobretot per a la majoria immigrada, i contribuïa a perpetuar l'aïllament i la falta d'una estructura social.

Santa Coloma, com a lloc de residència, és una part important de l'espai viscut dels colomencs. Però aquest abasta en realitat un marc més ampli que el del municipi. Al voltant del terme hi ha un conjunt d'espais quotidians per la seva relació amb una majoria de ciutadans, pel seu vincle històric, com a espais de lleure, per les relacions de veïnatge, etc., que configuren un entorn proper. A aquest s'afegeixen, a més, altres espais que també formen part de la història de molts colomencs: són les terres d'origen dels immigrants. Així, s'utilitza aquí el concepte de lloc a diferents escales, que també comporten diferents nivells de significats (Nogué, 1985, entre altres), i que configuren entre tots l'espai viscut quotidià dels habitants de Santa Coloma.

Pel que fa als subjectes d'estudi, s'ha tractat de fer una valoració col·lectiva del paisatge, fet que no és nou en aquest tipus d'anàlisi. D'entre els diversos grups que es poden definir en el conjunt de ciutadans, s'ha destacat el sector dirigent del moviment urbà i els grups que hi col·laboraren. A la vegada, però, a través d'ells s'han reflectit molts altres col·lectius de la població.

Les opinions d'aquest sector es van anar expressant al llarg d'un extens període a través de la revista *Gramma*. Així, aquesta publicació va actuar com un influent transmissor d'opinions en el conjunt de ciutadans, i per tant, també les percepcions i valoracions que els grups dirigents tenien sobre el paisatge colomenc conegueren una gran difusió, i van incidir intensament en la concepció que de la ciutat tenien els seus habitants. D'una banda s'enllaça, doncs, amb l'interès de la Geografia Humanística per la literatura, com a reflex d'experiències sobre el món viscut (Pocock, 1981), bé que es tracta ara de material de premsa i no de ficció: en aquest cas, l'estudi ha pres *Gramma* com a principal font d'informació sobre les percepcions i valoracions del paisatge per part d'un col·lectiu influent sobre el conjunt de ciutadans, amb una formació política i tècnica, que va saber recollir una àmplia demanda social, i intervenir-hi

molt activament. De l'altra –i aquest és un segon vincle important amb la geografia crítica–, és innegable la base d'una ideologia i un model de societat marxistes en el conjunt del discurs que es despenia de la publicació, radicalitzat en aquells anys d'efervescència política. Si cal reconèixer, doncs, una important component socialitzant en la valoració dels múltiples fragments del paisatge, també és veritat que la ideologia està mediatitzada pels individus i grups que la interpreten i la utilitzen i, així, no es pot desprendre del factor subjectivitat.

Finalment, cal esmentar l'ús d'altres mètodes qualitius, com han estat el material fotogràfic –prova palpable dels canvis en la fesomia de la població– com també les entrevistes a persones significatives del conjunt analitzat, que podien fer comprendre millor quins eren els seus interessos, valors i percepcions respecte a Santa Coloma. En aquest article aquests darrers materials s'han deixat de banda, com també els materials escrits pertanyents als anys vuitanta, que permetien veure una continuïtat en la valoració col·lectiva de l'espai viscut.

SOCIETAT I PAISATGE FINS ALS ANYS SETANTA

S'ha escrit sovint sobre la importància de la localització de Santa Coloma per explicar la seva història i estructura actual (Vilaseca, 1985, Ajuntament SCG, 1987). La població, situada al nord-est del pla de Barcelona, va créixer encaixada entre el marge esquerre del riu Besòs i les darreres estribacions de la Serra de Sant Mateu, d'entre les quals destaca el turó del Puig Castellar. Així mateix, el terme havia sorgit a una certa distància de la línia de mar. Per la seva posició, doncs, la reduïda extensió del municipi (7,5 km² després de la modificació de 1945) presenta uns accentuats pendents. Per la mateixa raó, la població quedava apartada dels dos grans eixos de comunicació que partien de Barcelona cap al Vallès i el Maresme. La combinació dels dos elements –relleu i aïllament– va condicionar el desenvolupament històric de Santa Coloma. El model territorial forjat en l'etapa de la industrialització va confirmar el seu destí com a espai perifèric, i explica la localització d'una ciutat dormitori en el terme. Així, el medi físic és un aspecte clau en l'evolució de la ciutat. A més, la seva presència en la vida quotidiana dels ciutadans ha anat prenent també un fort simbolisme, i a la llarga ha esdevingut un element forjador d'identitat.

La Santa Coloma de principis de segle presentava encara un aire molt rural. El nomenclàtor de 1910 registrava 1869 habitants. Les terres més properes al

riu estaven dedicades al regadiu, mentre que cap als turons de la Guinardera hi havia oliveres i cultius de secà. Al voltant del principal nucli de cases hi havia masos dispersos i s'hi anaven formant nous veïnats. Pel seu caire rural i la seva proximitat a Barcelona, també va ser un centre d'estiuejants, que van construir algunes torres notables i posseïen terres (Fotografia 1). La vila es va fer famosa pels seus «bons aires», donada la seva relativa alçada. Aquest fet, juntament amb uns preus assequibles, va ser la raó per la qual molts barcelonins, especialment menestrals, també hi comprassin terrenys. Amb la decadència dels «senyors», diverses finques es van posar a la venda, després de ser parcel·lades en múltiples lots de terra, i va sorgir un primer eixample que seguia el model de «Ciutat Jardí». L'excessiva parcel·lació marcava el camí de la futura densificació. Bona part de les terres van perdre el seu ús per al conreu, i els pagesos que les treballaven van buscar feina a la indústria, en gran part fora del terme. Malgrat alguns esforços notables per atraure algunes fàbriques vora el Besòs, el territori no va ser mai prou atractiu per al desenvolupament industrial.

A la població local aviat s'hi afegiren els primers forasters arribats amb motiu de les grans obres públiques dels anys vint. Aquella dècada i l'etapa republicana van ser de creixent activitat cultural i política, reflex del canvi d'una societat rural a un estadi urbà. Aparegueren noves entitats, com la Cooperativa la Colmena, l'Escola de Declamació, l'Escola Nacional Catalana o el Ateneo Instructivo Colomense, a l'estil de tantes altres de la seva època. La societat i el paisatge havien entrat en un indeturable procés d'urbanització. Però la guerra va estroncar la transformació social i aquesta, la capacitat dels colomencs de dirigir els profunds canvis que s'acostaven.

La postguerra va ser, també per a Santa Coloma, una etapa de desfeta política, econòmica i social. Aquest fet és a la base de la formació de la futura ciutat dormitori. S'accentuà el dèficit crònic d'infraestructures –es va trigar deu anys a refer el pont del Besòs, ensorrat el 1943– i d'equipaments locals, i es ressentí el nivell de vida. La vida cultural i política es va aturar. Obrers i pagesos constituïen aquell nucli que no formava un estament prou sòlid per estructurar al seu voltant la massiva vinguda d'una nova població.

Amb la represa de la immigració als anys cinquanta, la falta d'una política d'habitatges socials va donar pas al barraquisme i a l'autoconstrucció. A finals de la dècada predominaven les arribades de gent del sud de la península, tònica que es mantindria en les següents etapes migratòries. Els barris perifèrics del Raval, el Fondo i el Singuerlín van patir una forta densificació. Per l'efecte diferencial del preu del sòl, Santa Coloma es consolidava com a ciutat treballadora.

En el context del desenvolupament industrial dels seixanta, la immigració assolí les cotes més altes. Al costat dels habitatges d'autoconstrucció s'alçaren els primers blocs entre mitgeres. El paisatge urbà es va fer especialment dur: a la densitat de població s'afegia la manca d'infraestructures: asfaltat, enllumenat, aigua, clavegueram. El reduït espai dels habitatges era sovint compartit per diverses famílies. L'any 1960, per a una població de 32.277 persones tan sols hi havia el mercat de Sagarra, al qual s'afegiria el 1964 el del Fondo (Fotografia 3). Faltaven els serveis sanitaris i escolars mínims i el transport públic era molt deficient. El Pla Comarcal de 1953 havia deixat grans espais poc definits, i la seva modificació pels posteriors Plans Parciais confirmava la convivència de l'administració local amb l'especulació privada i el desenvolupament caòtic. En aquesta fase, barris com Can Mariner i Santa Rosa van tenir un extraordinari creixement.

Durant aquesta dècada hi ha un rebrot decisiu de l'activitat social a partir de la creació de noves parròquies i dels anomenats Centres Socials, en els quals la població troba un espai –l'únic tolerat pel règim polític– de relació i de difusió d'idees. Des d'aquests primers nuclis les incipients organitzacions de veïns –les Comissions de Barri– van anar creixent, i també l'activitat política, que va anar adquirint a poc a poc un marcat caràcter unitari, dins de posicions d'esquerra, i que ajudaria en gran manera a definir un projecte comú d'alternativa a la ciutat.

El moviment immigratori va començar a decreïxer a meitat dels anys setanta. El municipi arribava a la seva saturació –143.292 habitants el 1977– quan es van produir les darreres grans operacions especulatives, especialment amb la construcció dels grans conjunts d'habitatges de les Oliveres, la Guinardera i Can Franquesa, impulsats pel Patronat Municipal de l'Habitatge. Aquests edificis construïts en blocs aïllats, amb dèficits d'equipament, mala qualitat de materials i localitzats en terrenys de fort pendent, eren la culminació del desgavell urbanístic, juntament amb altres projectes que els veïns van aturar. Paral·lelament, va créixer el moviment de protesta ciutadana, amb especial intensitat en el context de la transició política, moviment que culminaria el 1978 amb l'elaboració d'un Pla General alternatiu per a Santa Coloma, amb la participació del conjunt d'entitats ciutadanes i partits polítics, que recollia l'esperit unitari de l'oposició: el Pla Popular (Valls et al., 1978). Amb l'elecció, l'any següent, d'un ajuntament democràtic d'esquerra –el PSUC guanyava les primeres eleccions municipals i formava govern– es podia començar a dur a la pràctica el conjunt de propostes resumides en el Pla.

LA REVISTA GRAMA: LA PREMSA LOCAL COM A FONT D'ANÀLISI

En el procés de transformació de Santa Coloma, que passà de ser una vila rural a una ciutat dormitori, els canvis produïts en l'espai viscut pels seus habitants van ser molt profunds. Els antics residents que havien conegut el poble de principis de segle van veure com el paisatge de la seva joventut desapareixia per transformar-se en una caòtica acumulació de ciment i asfalt. Es perderen els camps, les masies, els camins, els topònims i els punts de referència que s'havien anat formant durant segles. A més, una població forània amb un fort contrast cultural irrompia en el seu món, sense que existissin mitjans per establir els necessaris nexos d'acolliment. Com a resultat d'això els colomencs «de sempre» tendiren a tancar-se com a comunitat i a ignorar els creixents problemes que anaven afectant el conjunt de la ciutat. El seu espai va ser sobretot el del «poble», el centre antic, cada vegada més deteriorat, i fora del qual la ciutat era gairebé desconeguda.

Per a l'immigrat, el suburbi era un espai essencialment de supervivència. L'especulació del sòl havia suprimit els espais de relació, cada solar era objecte de compra-venda. L'habitatge era el refugi d'un entorn agressiu, que els diferents grups socials vivien d'una manera diferent. Per a la població activa, majoritàriament homes, la major part de la jornada transcorria en altres municipis. En tornar, el bar era sovint l'únic lloc de trobada fora de casa. La dona es movia entre la llar i el mercat —que ben sovint era a gran distància—, bé que s'anava integrant al mercat de treball. La gent gran, allunyada de la terra on havia passat la seva joventut, es trobava aïllada en l'inhòspit entorn urbà. Per a molts joves, la falta d'espais de relació adequats conduïa sovint a la marginació.

Durant els seixanta, el moviment associatiu al voltant dels citats Centres Socials va anar prenent consciència dels greus dèficits socials i urbanístics. Els sectors culturals i polítics més compromesos de la població van iniciar un procés de reflexió, que va donar lloc a multitud d'actes i escrits. Com a resultat d'això, el 1969 naixia la revista *Grama* (al Gràfic 1, la capçalera), amb el propòsit de canalitzar les diferents opinions sobre l'estat de la ciutat i de ser una porta oberta al món des de la ciutat dormitori. A través de *Grama* es van anar tractant, durant els llargs anys de lluita per la democràcia, una infinitat d'aspectes i casos de la problemàtica local. Va ser un instrument unitari de l'oposició al règim, amb les diferències comprensibles dels diferents corrents. I a la vegada, *Grama* va ser capaç de crear tot un estat d'opinió, a través dels més de 20.000 exemplars mensuals que es van arribar a distribuir. És en aquest sentit, doncs, que es pot parlar d'un progressiu canvi en la valoració

Gràfic 1. Capçalera de la revista Grama



col·lectiva de l'espai urbà –l·ligada a un projecte polític–, en la creació de nous lligams, nous valors, i també d'una esperança sobre les possibilitats de la ciutat, a través de tot el moviment urbà i, de manera palpable, a través de *Grama*. I aquesta nova forma de comprendre la ciutat és la que ha presidit la dinàmica de la Santa Coloma dels anys vuitanta.

La recerca en què es basa aquest article va prendre com a objecte central d'anàlisi la revista *Grama* al llarg dels deu anys de transició: del 1969 al 1979, etapa que coincideix amb la seva periodicitat mensual. Posteriorment esdevindria setmanari –fins al 1981– i finalment aconseguí sortir com a diari durant un any més. A poc a poc, però, també anà perdent el seu caràcter unitari, i *Grama* acabà, de fet, un temps després d'haver acomplert la seva principal funció de portaveu de l'oposició local. La revista era escrita majoritàriament en castellà, amb el propòsit que tingués una àmplia difusió, bé que des del primer número la presència del català es va tenir en compte.

A través d'una classificació i de l'anàlisi detallada de més de 300 articles de certa importància es pot veure fins a quin punt es van expressar amb detall les valoracions de l'espai viscut dels colomencs: valoració crítica de com s'havia degradat la ciutat, i recuperació i generació de valors favorables a una ciutat més humana i integradora. Els articles de *Grama* es van preocupar de cada racó de la ciutat, i formularen insistentment opinions sobre aquests.

EL PAISATGE DELS COLOMENCS A TRAVÉS DE GRAMA

De l'exhaustiva mostra analitzada s'han extret alguns exemples que mostren aspectes significatius de la seva línia, per arribar finalment a unes conclusions generals. El conjunt d'articles es va dividir en dos grans temes. En el primer es pretenia reflectir els espais de l'entorn de la ciutat, dins i fora del municipi, que guardaven relació amb la vida dels diferents col·lectius. Així,

apareixien materials sobre els grans elements del relleu del terme, com el Besòs i el Puig Castellar; sobre el medi rural —o el que en quedava— entre Santa Coloma i els municipis veïns: Sant Jeroni de la Murtra o el Canyet a Badalona, la Conreria a Tiana; sobre altres espais que per la seva proximitat eren o podien ser freqüentats pels colomencs: Barcelona, les platges de Badalona; finalment, com un entorn llunyà, es recollien materials sobre les terres d'origen dels colomencs, dels quals destacaven els referents a Andalusia, pels forts lligams afectius de gran part de la immigració. L'altre gran bloc el conformaven diversos aspectes de la ciutat: la Santa Coloma «antiga», els barris vells i els més nous, l'habitatge —espai bàsic de la ciutat dormitori—, els equipaments, i diversos espais de relació social; i finalment, les visions globals sobre la ciutat. Els exemples següents permetran fer-se una idea de la gran riquesa d'opinions, percepcions, significats, valors, que aquest conjunt de materials aportava.

Un dels molts aspectes interessants per la riquesa de les idees que desprèn és el tractament del medi físic, del qual destaquen dos elements: el riu Besòs i el Puig Castellar. En primer lloc, aquests elements prenen gran valor com a signe d'identitat col·lectiva. El riu era travessat diverses vegades al dia per molts veïns en l'itinerari casa-treball; els turons imposaven la seva presència sobre la població; el riu era el lligam, a través de la seva conca, amb un conjunt de poblacions més enllà de l'estret de Montcada; el Puig Castellar, amb el seu poblat ibèric, lligava els nous arribats amb el passat mil·lenari de la vila; la greu contaminació del Besòs era motiu de denúncia ecològica, i el record de les seves salzeredes, gairebé desaparegudes, permetia imaginar que en temps passats aquell entorn havia estat millor, i que podia tornar a ser-ho. Un exemple dels molts textos recopilats, dedicat a les esmentades salzeredes, que encara es podien trobar riu amunt, mostra aquest interès pel medi natural:

Altísimos álamos festonean la ribera del río. En esta mañana de invierno, el paisaje era de una gran belleza. Me topé con un rebaño de ovejas. Nadie hubiera pensado que se encontraba en las márgenes del río Besós. Y uno sueña con lo maravilloso que sería que al urbanizar nuestro río, se respetaran las alamedas, y se repoblaran al largo de todo el curso del río, tal como era «antes».

El tema del Besòs es va tractar repetidament per diferents aspectes: la canalització del riu, el problema de les comunicacions, les seves possibilitats com a espai d'esbarjo, o els horts il·legals que aparegueren al seu entorn. Cada article afegia una nova reflexió sobre aquest important element del paisatge colomenc.

L'entorn de la ciutat incorporava un conjunt de llocs que eren tradicionals

punts de referència de la població, especialment masies i edificis isolats. Entre aquests destaquen la Torre Pallaresa, i sobretot el monestir de Sant Jeroni de la Murtra, que tenia una llarga història comuna amb la vila, tot i pertànyer a Badalona. *Gramma* el va tractar extensament, reclamant els seus voltants com a espai d'esbarjo, i pel seu contingut històric, vital per a una ciutat dormitori com Santa Coloma.

[...] duele ver como trozos del pasado, momentos históricos son olvidados y abandonados a su muerte y no haya una sociedad que se preocupe eficazmente de ellos.

Éste es el caso de San Jerónimo de la Murtra, un retazo de historia que tenemos a medio camino de la montaña.

Sant Jeroni va anar adquirint, així mateix, un fort caràcter per les romeries que les penyes regionals van començar a organitzar a finals dels setanta, de les quals la revista es va fer ressò. En molts d'aquests casos existia un fort vincle històric que es mantenia amb algunes tradicions:

Al NO de Sta. Coloma, camí de Sant Jeroni de la Murtra, trobem la masia de Can Butinyà. Al igual que St. Jeroni, Can Butinyà no pertany al nostre terme municipal. No obstant, la seva història i tradició van lligades estretament amb les del nostre poble. Per a molts can Butinyà ens és motiu d'un record, els Aplecs de la Sardana que cada any s'organitzen al seu recinte.

Aquests indrets eren molt apreciats, sobretot pels veïns més antics, però a través de *Gramma* es va fer un gran esforç per divulgar el seu interès entre tota la població. Igualment els voltants menys urbanitzats, les pinedes, els conreus propers eren molt visitats els caps de setmana, i la revista ho explicava. Llocs com el Canyet, a Badalona, o el seminari de la Conreria, a Tiana, eren molt concorreguts:

Los entornos de Barcelona, al menos por esta parte que es la que conozco algo más, están llenos de rincones como la Conrería. Mucha gente de los barrios periféricos se acercan a Montcada cada domingo por el mero placer de hacer el vermout. Otros lo hacen a la Font del Tort o a San Jerónimo de la Murtra. Pero casi siempre se encuentra un rincón donde desplegar la mesa y una ramita donde colgar el transistor.

La necessitat d'espais oberts era sentida amb força. A propòsit d'un escrit sobre Sant Jeroni en el qual es demanava la seva conversió en parc forestal, la Santa Coloma de principis dels setanta es descrivia així:

Todos lamentamos la triste ciudad que nos va quedando. El crecimiento de Santa Coloma es reciente. Ayer mismo había todavía muchos solares por edificar. Incluso zonas sin que estuvieran delimitadas por calles. Han sido solares descuidados y sucios, pero ofrecían espacio a los niños para correr y jugar y no impedían el sol. Hoy los solares se terminan. Por doquier se levantan bloques de pisos. Las casitas bajas con sus jardincillos de los primeros forasteros venidos a Santa Coloma también sucumben. Y es arrancada progresivamente e irremediabilmente toda nota verde de vegetación.

En un aspecte similar, des de la revista hi hagué un gran interès per donar a conèixer les realitats i les possibilitats dels nuclis propers. Per exemple, referint-se a Badalona, incidia en l'interès de les seves platges, com un espai molt concorregut a l'estiu per un gran nombre de colomencs i aprofitava per valorar el centre d'aquella població. Quan la gent baixa a Badalona:

[...] desfilia por la calle del Mar, o por sus paralelas que desembocan junto a la playa, en la Rambla marinera. Lo que más quiere Badalona es la Rambla, «su rambla», centro de reunión, de descanso y de paseo [...]

Sant Adrià, en canvi, era vist com a nucli industrial, amb una població treballadora que patia problemes molt semblants a la colomenca. Pel que fa a Barcelona, les notícies eren nombroses. S'hi descriuen llocs, es notifiquen activitats, se segueix la política local i fins va tenir una secció fixa («Barcelona a la vista», «Barcelona cercana») que presentava llocs d'interès per visitar. S'obrien horitzons que trencaven l'aïllament del suburbi.

Va ser molt notable també l'interès de *Gramma* per apropar-se a les terres d'origen dels immigrants. Diversos redactors van realitzar viatges amb el propòsit de conèixer-les millor, fet que després es plasmava en articles. Andalusia destacava per la major proporció d'arribats d'aquelles terres. Un d'aquells «corresponsals» explicava el seu recorregut:

Me paré en Cabra, porque de Cabra es de donde –según los datos de los libros del despacho– ha venido más gente al Fondo, que es mi barrio. Tiene el aspecto de una población moderna, propio de un nudo de comunicaciones. Lucena, en cambio, se muestra más pobre.

A més, el tema de la immigració i les seves causes i conseqüències va ser extensament tractat, i va contribuir a una justa integració social de l'immigrat, un debat plenament actual a Catalunya en aquells anys.

Pel que fa a la mateixa ciutat, un dels aspectes més rellevants va ser la recuperació de l'anomeada «Santa Coloma antiga» –aquest va ser el títol d'una secció dels primers anys– la imatge de la qual es contraposava clarament a la dels barris més nous apareguts des dels anys cinquanta:

¿Qué es esto de «el Centre», «el Nucli» o la «Santa Coloma-Santa Coloma»? Con estas denominaciones y otras a cual más inconcreta y poco definitoria, se individualiza una zona de la población. Limitada aproximadamente entre la Plaza de la Vila –la Plaza Nacional– el Cementiri Vell, la Església de Santa Coloma y el mercat de la plaza Sagarra, constitue la parte más antigua y habitada ya hace más de cuarenta años, donde residen los colomenses de varias generaciones, donde es más acentuado el uso del catalán como idioma.



Fotografia 1. A principis de segle, Santa Coloma era un petit nucli envoltat de camps i amb alguns masos dispersos. En la imatge, la Torre Balldovina d'origen medieval i residència d'estiuejants –la família de Josep M. de Segarra– esdevingué més tard símbol d'un paisatge i d'una història que calia salvar.



Fotografia 2. Després d'un llarg procés de reivindicació ciutadana, la Torre Balldovina ha estat restaurada i –com altres edificis del patrimoni de la ciutat– és ara un element integrador del paisatge urbà.

El límit històric de la guerra civil distingia clarament les dues etapes. D'aquella Santa Coloma antiga hi havia molts valors a preservar: primer, perquè era la història de la ciutat, i, per tant, el vincle de molts nous ciutadans amb el passat local. Recuperar el patrimoni de la vila –les masies, les torres d'estueig, els vells carrers– significava incorporar la història a la ciutat dormitori i preservar la imatge de l'enyorat passat rural. La Torre Balldovina, avui recuperada, ha estat tot un símbol d'aquesta voluntat (Fotografies 1 i 2).

Amb el nucli antic, la definició d'una identitat per a la resta de barris va ser igualment important. El del Fondo, el Raval o el Singuerlín, existents ja a principis de segle, després van ser transformats. D'altres sorgits de nou, com Can Franquesa o les Oliveres, estaven molt ben definits per la seva estructura de polígons d'habitatges aïllats del casc urbà. *Gramà* tractà els barris de diverses maneres: fomentant l'associacionisme veïnal com a base per analitzar els dèficits de la ciutat i fer el seu coneixement més proper al ciutadà, i també per destacar-ne la seva especificitat, la seva particular història i els seus llocs més

característics. Una entrevista a un antic veí del Fondo era un bon motiu per recordar un passat entranyable:

Hace cuarenta años que vivimos aquí. Esto era sano. Veníamos a hacer salud, a buscar un poco de tranquilidad. Santa Coloma era un pueblecito. Y el barrio del Fondo quedaba lejos y aislado. Los finales de semana se veía llegar a la gente, «menestrals», cargada con maderas, con hierros... Durante los domingos nos construíamos la casa. Por la tarde echábamos mano del acordeón, de la guitarra.

Però les visions bucòliques donaven pas a la realitat més crua dels dèficits de cada barri. Del Singuerlín es deia:

Con una sola cabina telefónica, sin vigilante (si los hay, no los vemos), sin médico de guardia, sin ningún dispensario y con la posibilidad de que la farmacia de turno esté en El Fondo, las noches de Singuerlín son una delicia.

La divulgació de la història dels barris també es va donar en altres casos, de vegades amb riques descripcions sobre els antics paisatges colomencs, com la següent sobre el Raval:

El camino de carro antecesor a la actual carretera seguía en parte el mismo o parecido itinerario, si bien a veces se acercaba al río. Este malo y polvoriento camino bordeaba estos predios, cruzando la hondonada de Can Gené [...]

Als barris més nous, el protagonisme l'adquirí l'acumulació de dèficits en una ciutat ja saturada. Va ser especialment dur l'impacte produït pels blocs d'habitatges de les Oliveres, que van ser un focus de problemes des de la qualitat dels seus materials

Tenemos humedades, grietas, goteras. Ni siquiera hay terrados en algunos bloques y ya tres pisos han sufrido inundaciones.

... fins a la ubicació del barri, situat en el fort pendent de la muntanya:

Los pocos muros de contención que existen registran constantes desprendimientos. La carretera Fuente de la Encina, que viene a ser la «gran vía» de Les Oliveres, no se libra de estos incidentes.

Queixes similars aparegueren respecte al barri de Can Franquesa, que tenia les mateixes característiques. Un article recollia l'etapa de la seva construcció:

Empezaba a notarse su presencia, ahí, en el balcón de Santa Cololoma mirando a toda ella y a Barcelona, como la firma inconfundible del descompuesto urbanismo propio de nuestra ciudad.

I, més endavant, un altre escrit recollia la falta d'uns transports públics mínims, fet que les dones trobaven a faltar especialment quan anaven al mercat:

La «Tusa», como se dice familiarmente, deja desprovista la parte alta del barrio de sus servicios, por lo que las vecinas tienen que subir una buena pendiente antes de llegar a sus viviendas. Últimamente las vecinas de este sector han hecho varias manifestaciones en petición de que pase por su calle.

Al tractament del conjunt dels barris, s'afegia la reflexió sobre els diversos elements que componien el conglomerat urbà: habitatges, equipaments —o la seva inexistència—, infraestructures, etc. Interpretar l'habitatge és un aspecte clau des del punt de vista del paisatge i l'espai viscut d'una ciutat dormitori. A *Gramma* la literatura sobre el tema va ser molt abundant, sovint reflectint anàlisis teòriques de base marxista, que tractaven el procés de producció i l'especulació amb l'habitatge, i que es basaven en una multitud de casos concrets. La degradació del parc immobiliari era una de les deficiències més notables en l'espai quotidià. En els casos de barraquisme el fet era especialment greu:

Las barracas carecen de los mínimos necesarios higiénicos. El wáter es común para las dieciséis personas que allí habitan y el agua corriente se la suministran unos vecinos por medio de una manguera. El techo, muy bajo, crea una gran sensación de angustia.

El barraquisme vertical també va anar, sovint, envoltat d'irregularitats. Un dels casos més coneguts va ser l'escàndol de l'anomenada «Casa de Dios», la qual, malgrat que no va ser acabada a causa de les deficiències que presentava, va ser temporalment ocupada:

Aparecieron escaleras donde todavía no las había habido, se levantaron frágiles tabiques de separación, se abrieron minúsculas ventanas, se colocaron puertas compradas en los encantos o de fabricación casera, etc. Y tanto en el patio como en el que tenía que haber sido el ático, aparecieron barracas, auténticas barracas como las que podemos ver en lugares como el Campo de la Bota.

La llista d'articles sobre els diversos equipaments reivindicats —escolars, sanitaris, socials, culturals, etc.— és, així mateix, molt llarga (Fotografia 3). Des de *Gramma* es va donar suport a les accions de les entitats veïnals. Entre els



Fotografia 3. La revista Grama va saber reflectir l'entorn quotidià en el qual creixia la societat colomenca. Els mercats de carrer –com aquest de principis dels seixanta– han estat una mostra del dinamisme de la ciutat, malgrat els déficits urbanístics de tot tipus.

casos més destacats hi hagué el de la clínica, l'any 1971, que va suposar la primera gran mobilització de veïns a Santa Coloma, després que es va incendiar l'únic ambulatori existent en una ciutat que havia arribat als 135.000 habitants. També van tenir importància les reivindicacions dels dos solars anomenats de Can Zam i del Motocross (Fotografia 4), les dues úniques grans reserves de sòl de què disposava el municipi a finals dels setanta, i que l'Ajuntament pretenia ocupar amb més habitatges. La falta d'escoles, de centres de reunió, d'espais de trobada, era un gran impediment per a la necessària vida social dels residents. En diversos escrits es posava de manifest que els bars eren gairebé l'únic punt de trobada per a bona part de la població. Per a força joves, aquesta situació desembocà en la marginació i aparegueren algunes bandes juvenils. L'equip de *Gramà* donà compte d'aquests fets, i contribuï a la millora de les situacions més agudes –cas del grup dels «Correas» el 1973.



Fotografia 4. L'actual parc del Motocross va ser un dels nombrosos espais que Grama va contribuir a salvar per a l'ús públic, a través d'una llarga campanya de sensibilització.

A través d'aquesta amplíssima col·lecció d'articles, *Gramma* contribuï a donar una detallada impressió sobre la realitat de Santa Coloma. La visió fragmentada quallava també en alguns escrits que presentaven la situació del conjunt, fent memòria del seu llarg procés de degradació:

De aquella Santa Coloma de quinze mil habitants en el año cincuenta hemos pasado a la de hoy multiplicada casi por diez. Para comprender la magnitud de deficiencias en nuestra ciudad hay que remontarse a este hecho señalado. Un crecimiento enorme, masivo, descontrolado –fruto de una inmigración también masiva, enorme, descontrolada– ha convertido nuestra población (no nos atrevemos a llamarla «ciudad» sin rubor) en un enorme suburbio de la gran ciudad barcelonesa, en un sector marginado y desatendido donde la vida para sus habitantes es cada vez más incómoda, más agobiante.

Però al costat de la denúncia es mostren sovint la vitalitat i els potencials de la ciutat, a partir dels quals era possible construir el futur:

[...] ¿Ciudad dormitorio?

La mayoría de trabajadores de Santa Coloma nos desplazamos cada día a Barcelona o ciudades limítrofes para trabajar. Apenas hay trabajo aquí. Santa Coloma sería el lugar donde venimos a dormir. Pero es más. Tal vez por la estrechez de las casas, también porque las calles son pequeñas, las casas no son altos bloques, se producen fácilmente relaciones entre vecinos. Los bares –aquí en gran profusión– contribuyen a ello. Y el mercado, las tiendas, la espera a la salida de las escuelas, o el transporte de cada día... De hecho, la gente de los barrios «nos conocemos». Y esto hace que, a pesar de todo, nos encontremos a gusto aquí y amemos Santa Coloma.

Els dos punts de vista es complementaven: la identificació amb la ciutat i la crítica dels seus mals. El sentiment de repulsa es dirigia al tipus de ciutat que l'interès econòmic i el sistema polític imposaven. L'afecte era per aquella Santa Coloma més humana: la que havia estat, la que es vivia diàriament, i la que podia ser.

ELS ANYS VUITANTA

L'Ajuntament elegit el 1979 va iniciar el redreçament de la ciutat, bé que els anys vuitanta no han estat fàcils per a Santa Coloma. Es van viure canvis en un doble sentit. D'una banda, la reestructuració econòmica va causar un elevat percentatge d'atur entre la majoritària població ocupada en el sector secundari, fet que va contribuir a l'estancament demogràfic. Després del sostre assolit el 1977, el volum de població va decreïxer fins als 135.000 habitants. Debilitat el poder adquisitiu de la població, part de la qual s'havia compromès en la compra d'habitatges, es visqué el problema dels desnonaments en els primers anys dels vuitanta. Les mobilitzacions contra l'especulació ara les encapçalava l'Ajuntament.

D'altra banda, l'administració local emprengué un conjunt de millores urgents, tenint en compte els exigus pressupostos de què disposava. Hi hagué una millora substancial en els equipaments escolars, sanitaris, assistencials i culturals. En el terreny urbanístic es dugué a terme el condicionament d'una gran part de la xarxa viària, i s'incrementà la superfície d'espais verds, amb una notable participació ciutadana. A més llarg termini s'han elaborat un conjunt de plans que es duen a terme amb lentitud. Malgrat tot, la ciutat acumula encara nombrosos problemes, com són la falta d'espai per atraure l'activitat



Fotografia 5.

econòmica, el baix nivell associatiu o l'escassa formació professional i cultural de bona part de la població, entre altres. Per al seu tractament s'ha elaborat un Pla Estratègic amb la participació de les entitats ciutadanes, una experiència d'avançada en les propostes de planificació urbana, exemple de l'impuls mantingut en l'acció municipal. Al costat de l'acció de redreçament es va continuar la tasca de valoració de l'entorn quotidià. En la inauguració de cada plaça, de cada nou equipament, s'ha fet memòria de l'esforç col·lectiu per obtenir-los; diversos autors han escrit sobre la ciutat i la seva història antiga i recent; el calendari de festes locals va reforçar també la identitat dels grans espais públics; l'antic centre urbà es va rehabilitar i diverses masies i cases notables es van recuperar com a equipaments; els blocs de Can Franquesa i les Oliveres, entre molts altres habitatges, han estat rehabilitats (Fotografia 5); la millora d'infraestructures i transports –especialment el metro– han fet igualment més confortable la vida quotidiana. I, al mateix temps, tot el procés de reivindicació, primer, i de recuperació, més tard, ha contribuït a reforçar la identitat i l'estructura social de la ciutat.

CONCLUSIÓ

De la tasca de *Gramma* i dels grups que la impulsaren en el període estudiat –de 1969 a 1979– es poden extreure unes línies de fons que permeten fer una valoració de conjunt sobre la seva influència en la percepció col·lectiva de l'espai viscut, i en la seva posterior transformació.

En primer lloc, calia trencar l'aïllament i la segregació que la condició de suburbi imposava a Santa Coloma. La proposta de superació de la situació existent donava pas a unes altres idees bàsiques, que implicaven una interpretació diferent de l'espai colomenc, és a dir:

- La reivindicació d'un entorn digne establia nombrosos lligams entre els veïns i els llocs que es defensaven, i donava lloc a un procés d'organització social que era clau en l'impuls del teixit associatiu.
- El procés d'arrelament exigia la recuperació d'un passat històric i, lligat a aquest procés, la salvació del patrimoni històric de la ciutat.
- Calia, finalment, un enriquiment del teixit social de la ciutat en tots els ordres, i l'espai havia d'actuar com a instrument vertebrador que facilités aquest procés.

Gramma no va ser l'únic instrument transmissor d'aquests propòsits. Infinitat de reunions, fulls volants i publicacions ocasionals en els nombrosos grups locals hi contribuïren. Però és clar que la continuïtat i representativitat de *Gramma* el converteixen en un document excepcionalment ric en aquest sentit. La conclusió resultant de aquesta anàlisi detallada és que la reflexió duta a terme pels grups dirigents del moviment urbà i altres sectors actius de Santa Coloma durant la dècada dels seixanta, i especialment dels setanta, va influir poderosament en l'actual percepció col·lectiva de la població i ha contribuït així a transformar-la, del suburbi que s'havia heretat, en una ciutat més humana i habitable.

BIBLIOGRAFIA

- AJUNTAMENT SCG (1987), *Perifèria o marginalitat*, Servei d'Urbanisme, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.
- CASTELLS, M. (1972), *La question urbaine*, Maspero, París.
- GRAMA. Publicació mensual de Santa Coloma de Gramenet. Anys 1969-1979.
- NOGUÉ, J. (1985), *Una lectura Geogràfico-Humanista del paisatge de la Garrotxa*, Col·legi Universitari de Girona, Girona.
- OLIVÉ, M.J. (1973), *La génesis del conflicto urbano en Santa Coloma de Gramenet*, Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona (inèdita).

- POCOCK, D. (1981), *Humanistic Geography and Literature. Essays on the experience of place*, Croom Helm, Londres.
- RELPH, E. (1976), *Place and Placelessness*, Pion, Londres.
- (1987), *The modern urban landscape*, Croom Helm, Londres.
- TUAN, Y. (1974), *Topophilia: A study of environmental perceptions, attitudes and values*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs (New Jersey).
- VALLS, X., OLIVÉ, M.J. et al. (1978), *Estudio sobre la situación social y urbana de Santa Coloma de Gramenet y plan de alternativas*, mecanoscrit, Casal de Cultura de SCG.